

Маді Габріелла, Сакал Імре

Досвід життя в статусі меншини на Закарпатті між двома світовими війнами

Два приклади з художньої літератури

1. Вступ

У регіоні, відомому сьогодні під назвою Закарпатська область, поруч проживають представники різних етносів, мов, культур та релігійних конфесій. Це пояснюється насамперед бурхливими поворотами в історії краю, адже тільки протягом XX століття регіон входив до різних державних утворень. Після Першої світової війни Закарпаття потрапило до складу Чехословаччини, керівництво якої ставило за мету створити національну державу, а такі прагнення не завжди були сприятливими для меншин країни (Csernicskó 2019, p. 117, Szakál 2017a, p. 35). На території сучасного Закарпаття більшість становили русини-українці, другою за чисельністю національністю, згідно з даними перепису населення, були угорці (Molnár D., 2018, p. 91). Після утворення першої Чехословацької Республіки політичні можливості, суспільне становище, умови буття націй, які опинилися в новоствореній державі, змінилися. Русини-українці стали політичним фактором, отримали раніше відсутні можливості для політичної самоорганізації, для формування національного руху, для більшої присутності в державному управлінні регіоном. Євреї вийшли зі стану статистичної асиміляції, а ліберальна чехословацька демократія сприяла вираженню їхньої політичної строкатості. Закарпатські угорці, що раніше займали домінуюче становище, вперше опинилися в ситуації, коли в державі, до якої належали політично, вони не є частиною титульної нації, а потрапили в становище меншини. Вплив державних перетворень після Першої світової війни на новостворений регіон був гетерогенним, таким же різноманітним міг бути і досвід краян різних національностей.

Вивчення минулого, зусилля, спрямовані на те, аби зрозуміти буття нацменшин, мають бути частиною того, щоби повернути цю строкатість, гетерогенність, або ж принаймні спробою це зробити. На нашу думку,

поєднання методики історії та літературознавства сприятиме тому, щоби розкрити дійсні факти і докази буття меншин. І хоча референційне прочитання є не найбільш оптимальним способом інтерпретації художнього твору, однак попередні дослідження на подібну тематику (Mádi 2020) вже довели, що на сторінках романів оживають ті суспільні процеси, за яких ці твори писалися. Особливо ця теза стосується творів письменників-реалістів, а також більш акцентовано простежується у тих зразках художньої літератури, в яких письменники зображують життя сучасного їм суспільства. Виходячи з цього твердження, ми обрали для аналізу прозу таких двох авторів, які писали про Підкарпатську Русь. Роман Мігая Томаша «Вода біжить між двох берегів» змальовує як Закарпаття після його входження до нової держави, так і суспільно-політичні обставини цього періоду в Будапешті, а збірка новел Івана Ольбрахта «Голет у долині» описує єврейську громаду в гірській місцевості Карпат, їхній щоденний побут, що перебуває під сильним релігійним впливом. Оскільки становище національностей на Закарпатті проаналізовано на основі творів угорського та чеського авторів, то отримуємо можливість порівняти доволі різні точки зору, які ми зробили спробу розтлумачити в контексті історичних подій між двома світовими війнами.

2. Закарпаття в період Чехословаччини

Чехословаччина була заснована 28 жовтня 1918 року, об'єднавши Чехію, Моравію, Чеську Сілезію та Словаччину, а протягом 1919 року до складу держави ввійшла і територія сучасного Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь. Новостворена держава мала на меті функціонувати як національна, тож питання захисту прав меншин при підготовці конституції 1920-го року значної ролі не відіграло (Csernicskó–Fedines 2019 p.117). Мирні угоди, що завершили Першу світову війну, склалися на умовах переможців: послі від Угорщини, яка опинилася серед переможених, могли подавати свої зауваження, показувати етнічні карти територій, що від'єднувалися, однак самі добре усвідомлювали, що це вже ніяк не вплине на ухвалені рішення, адже ті приймалися, виходячи зі стратегічних міркувань, а не з дотримання етнічних принципів. Протягом 1919 року на від'єднаних територіях сформувався відносно сталий порядок, забезпечений військовими.

З виникненням кордонів територія почала відігравати і роль у формуванні ідентичності, наслідки чого збереглися по сьогодні. Показово, яке місце посів регіон із виникненням кордонів сто років тому в дискурсі осіб, що мали до нього стосунок або ж проживали там. На Паризькій мирній

конференції Едвард Бенеш назвав ці території «тягарем» (URL 1), відомий знавець регіону С.А. Макартні говорив про Закарпаття як про «нудну й нецікаву» тему (Barta, 2021, р. 19), а Едгар Балог у своїй соціографічній праці писав про новостворену територіально-адміністративну одиницю як «країну бідності». (Balogh, 2003) Закарпатські угорські опозиційні політики, які діяли після 1919 року, називали регіон то «в'язницею», то «кліткою» і водночас згадували Закарпаття як свій рідний край. (Fedines, 2001, р. 75) Угорські члени доволі популярного в краї комуністичного руху називали його «червоним Закарпаттям» (Rotman, 1982, р. 11), Золтан Фабрі у творі «Легенда про голод» з ідкою іронією описує закарпатські землі як «батьківщину чудо-равинів, чиновників-аферистів та репортерів, що фальшують новини». (Fábry, 1932, р. 188) Відомо, що кожен регіон є в тому числі й продуктом дискурсу, тобто те, як ми про нього говоримо, впливає на те, що про нього думаємо. Ця теза працює і в зворотному напрямку: те, як по-різному оприявнюється «новонароджене Закарпаття» у публічному дискурсі того часу, відображає різноманіття, яке було притаманне для суспільного, економічного та політичного життя регіону в період між двома світовими війнами.

Після Першої світової війни Підкарпатська Русь ввійшла до складу Чехословаччини, ставши раніше відсутньою адміністративною одиницею новоствореної держави. Забезпечення єдності створеної в Парижі нової державної конструкції, задоволення національних, соціальних і економічних потреб населення стало серйозним викликом для ідеологів створення Першої Чехословацької Республіки та керівництва цієї держави. У населення з'єднаних в одну країну регіонів із різним рівнем економічного розвитку були неоднакові стосунки з державотворчим центром та різні очікування стосовно нової держави. Чимало заходів центральної пражської влади викликало неприйняття, а в окремих випадках – гостре обурення певних частин суспільства. Ці мотиви, процеси та їх наслідки навіть сьогодні оцінювати історикам непросто, однак вжиті економічні заходи відіграли серйозну роль у консолідації краю.

Ще перебуваючи в складі Угорщини, цей північно-східний регіон належав до найбідніших, більшість місцевого населення займалася сільським господарством. Війна тільки погіршила соціальну ситуацію. Чехословацьке керівництво про стан справ у краї отримувало інформацію переважно з других рук. Зі слів першого віце-губернатора Підкарпатської Русі Петра Ерендфельда, Прага уявляла собі край настільки відсталим, що вважала, ніби тут по вулицях ледве не ведмеді бігають (Szakál, 2017a, р. 17). Ймовірно, частково це можна пояснити тим, що регіон ніколи не належав до Праги, а також тим, що від чеської столиці він був розташований далеко.

Згідно з мирним договором, Чехословаччина офіційно надала Підкарпатській Русі автономію, однак на практиці це відбулося лише 1938 року (Szakál, 2017a, 15).

Перший перепис населення у Чехословаччині пройшов 1921 року. Як свідчать його дані, населення Підкарпатської Русі становило 612.442 особи. Це дещо більше, ніж у 1910 році, коли проводився попередній перепис, проте чисельність угорського населення краю зменшилася. Очевидно, це пов'язано з вимушеною еміграцією великої кількості угорців у період між 1918 та 1924 роками (Molnár D. 2018, p. 89). Значна частина угорців, що проживали на територіях, які були «забрані» в Угорщини, шукала прихистку в материнській державі. Переважну більшість населення Підкарпатської Русі того часу складали русини-українці, їх частка становила 60,8% від загальної кількості мешканців краю. Другою найчисельнішою групою були угорці (18,1%), далі йшли євреї (13,1%). У невеликій кількості на території краю проживали чехословаки, німці та інші національності (Molnár D., 2018, p. 91). Як бачимо, в аналізований нами період представники двох національностей, угорців та євреїв, становили приблизно схожу частку в населенні регіону.

У 1920 році було ухвалено мовний закон, відповідно до якого на території Підкарпатської Русі в адміністративному управлінні, в офіційних установах, у культурі та освіті могла вільно використовуватися мова найбільш чисельної національності – слов'янської (Csernicskó–Fedines, 2019, p.125). У згаданому законі є положення і стосовно інших мов меншин, у тому числі угорської. Передбачалося використання в офіційному діловодстві і мов тих меншин, які становили принаймні 20% населення жупи. Для тих меншин, які становили ще більшу частку від загальної чисельності населення, Чехословаччина у теорії забезпечувала ще ширші мовні права, однак на практиці виявилось, що носії мов меншин все одно мали скарги на порушення їх мовних прав, а в ході адміністративної реформи відбувалися й зміни адміністративних меж жуп, що впливало й на передбачений поріг у 20% (Csernicskó, 2013, p. 124).

На те, яке місце посіла Підкарпатська Русь у структурі чехословацької держави, і на те, на основі яких міркувань Прага формувала політичні наміри стосовно географічно, економічно та культурно найвіддаленішого регіону держави, вплинуло принаймні два фактори – один міжнародного рівня і один загальнодержавного. Міжнародним фактором було стратегічне значення регіону, а загальнодержавним – проект Чехословаччини як національної держави. Під час мирної конференції більшість аргументів на користь «присудження» Закарпаття/Підкарпатської Русі Чехословаччині були стратегічними: забезпечення прямого чехословацько-румунського

залізничного сполучення, уникнення спільного кордону між Угорщиною та Польщею, перешкоджання можливому радянсько-російському просуванню. (URL 1) У цьому контексті зовсім не дивно, що на території краю, починаючи від його окупації, що проходила в кілька етапів протягом 1919-1920-х років, аж до 1925 року діяло військове управління під керівництвом генерала Антанті. Вивчені архівні матеріали Ужгородської військової комендатури дають підстави обґрунтовано стверджувати, що співпраця цивільного та військового управління була зовсім не безхмарною, а французький генерал однозначно намагався реалізувати домінування військового керівництва. З військових документів з'ясовується, що на стратегічно важливій території найбільшим безпековим ризиком вважався комуністичний рух, а другим – угорці, що проживали в Підкарпатській Русі.

На загальнодержавному рівні чехословацька влада ставила за мету підтримувати ідею національної держави та забезпечити єдність республіки. У випадку Підкарпатської Русі центральна влада розглядала слов'янське населення, що становило більшість, як партнера, і хоча найбільш суттєвий політичний жест – обіцяна автономія – так і не був реалізований, для русинів-українців у чехословацькій Підкарпатській Русі відкрилися нові перспективи політичного, суспільного та культурного розвитку. Натомість стосовно нацменшин, зокрема угорців, була характерна атмосфера недовіри. Нова держава розглядала свої меншини як певний виклик і не особливо довіряла старим елітам. (Judson, 2016, p. 446) Таким чином, це занепокоєння стосовно єдності держави, загальна недовіра до нацменшин (Moleton, 2019, p. 43-63.) визначили і становище цих меншин, що прагнули пристосуватися до нових обставин.

Успадкована від Австро-Угорщини територія Підкарпатської Русі була бідною, але строкатою в культурному, етнічному та географічному плані. Та уніфікована схожість, яка відповідає створеним у 1919 році адміністративним кордонам, і яку ми схильні ретроспективно припускати стосовно регіону, не обов'язково проявлялася в реальному повсякденному житті. Фактом є і те, що нові адміністративні кордони, нова державна структура, внутрішня ситуація в Чехословацькій Республіці окреслили ті рамки, в яких у суспільному просторі започаткувалися процеси організації громад/спільнот. Щоправда, доволі дискусійною є думка, що в період між двома світовими війнами сформувалися добре закорінені ідентичності «закарпатських угорців» чи, можливо, «закарпатських євреїв», які виникли б на основі широкої ідентифікації з регіональними політичними програмами місцевих національних еліт (наприклад, у випадку угорців, що проживали в Підкарпатській Русі), або ж під впливом схожих обставин життя чи спільної географічної території. Однак спостерігаються політичні

спроби, спрямовані на організацію спільнот названих нацменшин, їх політичну репрезентацію.

Суспільна структура закарпатських угорців змінилася. Значна частина угорських поміщиків, які були регіональною політичною елітою, а також угорських держслужбовців, які відповідали за управління в комітатах, виїхали до Угорщини, тож на територіальній смузі від Ужгорода до Ясіня, де компактно проживали угорці, відбулося формування нової еліти, яка, за окремими винятками, складалася з інтелігенції (учителі, адвокати, журналісти тощо), традиційна екзистенція яких похитнулася. Між двома світовими війнами економічне становище угорців, які переважно жили з сільського господарства, а в містах належали до торговців та ремісників, попри послаблення позицій у державному управлінні, залишалося стабільним, а політично їхнє щоденне життя проявлялося у пов'язаному з новою ситуацією самовизначенні, у культурній самоідентифікації (освіта рідною мовою, власні символи тощо), що асоціювалося з виживанням.

У Підкарпатській Русі, що стала частиною Чехословаччини, жила, без перебільшення, найбільша єврейська громада. У переважно сільському, дрібномістечковому регіоні євреї здебільшого займалися сільським господарством, місцевою торгівлею, значним у їхньому середовищі був рівень безробіття. Одним із найбільш помітних впливів нового державного утворення стало те, що значного розмаху набула діяльність єврейських політичних і громадських організацій краю. Крім цього або й у зв'язку з цим, варто звернути увагу також на те, що 1930 року в Підкарпатській Русі майже 87,3 % вірників іудаїзму назвали себе євреями за національністю. У випадку чеських представників іудаїзму така частка складала всього 20,3 %, у Моравії – 51,67%, а серед словацьких євреїв – 54 %. Не випадково, що в Підкарпатській Русі, поруч із традиційними ортодоксальними євреями та хасидами, з'явилися і євреї-націоналісти сіоністської орієнтації (Fedinec – Szarka, 2013, p. 166-167).

Нове століття і нова держава принесли численні політичні та суспільні зміни на південні схили Карпат. Ці зміни містили як виклики, так і можливості. Вважаємо за доцільне простежити, який відбиток у житті нацменшин періоду між двома світовими війнами залишили окреслені вище історичні процеси на прикладі художніх творів, які зафіксували окремі епізоди такого буття.

2. Становище в статусі меншини: погляд ззовні і зсередини

Для закарпатської угорської літератури зміна державних кордонів після Першої світової війни стала більшим ударом, ніж, наприклад, для трансільванського угорського письменства, адже його представники протягом століть функціонували доволі автономно у складі загальноугорського літературного процесу. Натомість Словаччина та Підкарпатська Русь були набагато тісніше пов'язані з Будапештом як економічно, так і культурно, адже географічно розташовувалися до столиці значно ближче (Szvatkó, без дати). Проте угорське книговидавництво доволі швидко оговталось від політичних перипетій, і через короткий час перезапустилися різноманітні літературно-мистецькі журнали. Одним із важливих чинників цього відродження став Мігай Томаш.

Як стверджує Антал Марек (Marék Antal, 1935), Мігай Томаш є «майстром жанру повісті». Це закарпатський угорський письменник із Берегова, народився 1897 року, тож із життям краю в чехословацький період він був знайомий безпосередньо. Роман письменника «Дім красуні Ангели» (в оригіналі «Szép Angéla háza»), написаний 1927 року, спричинив значний скандал, внаслідок якого ймовірний прототип головної героїні покінчила життя самогубством, а сам митець тривалий час провів під арештом (Féja, 1933). І хоча пізніше прозаїк був амністований, роман ще довгий час не друкувався, а сам М.Томаш змушений був переїхати до Словенії. Причиною суспільного обурення стало те, що письменник опрацював реальну історію, і хоча імена були змінені, проте реальні прототипи дуже легко відгадувалися. Це є підтвердженням того, що Мігай Томаш охоче черпав теми з довколишньої дійсності, з реального життя. Сучасник Мігая Томаша, його колега по перу Золтан Фабрі з цього приводу відзначав: «Право і обов'язок митця – заново відтворювати своє життя і життя інших так, щоби це була повна правда» (Fábry, 1968). Оскільки постать центрального персонажа роману Івана Бодака багато в чому перегукується з життям самого автора, припускаємо, що зображене у творі оточення, загальна атмосфера відповідають тому, що пережив у юному віці сам митець. Таким чином, письменник розкриває життя закарпатських угорців, що опинилися в становищі меншини, зсередини, оскільки він сам був частиною цієї спільноти.

Іван Ольбрахт, як і Мігай Томаш, жив і працював у першій половині ХХ століття, проте він, описуючи національності, які проживали в Підкарпатській Русі, як представник титульної нації – чехів – представляє погляд ззовні. У період між 1931 та 1936 роками він неодноразово бував у краї, переважно зупинявся в селищах Колочава та Волове (з 1953 року Міжгір'я), але відвідував навколишні села і містечка. Своїми

спостереженнями ділився в соціологічних працях та репортажах, які спочатку публікувалися на шпальтах часопису «Literární poviny» («Літературні новини») як окрема серія публікацій, а згодом автор, після неодноразового доопрацювання, видав їх у форматі окремої книги (Száz, 2018). Письменник з любов'ю описує етнографічні, культурні та політичні умови в регіоні, майстерно одягаючи це в художні шати. У багатьох творах І.Ольбрахта події розгортаються в гірських селах сучасного Закарпаття. Наприклад, у романі «Микола Шугай, розбійник» розкриваються реалії життя русинів-українців, а в книзі «Голет у долині» – буття єврейської громади. Однак було б передчасно стверджувати, що так детально змальоване ним життя євреїв прозаїк знав тільки із зовнішньої сторони, адже його рідна мати була єврейкою за національністю, але заради коханого перейшла в католицьку віру (Plachta, 2009). Можна провести паралель між цим біографічним фактом та сюжетом однієї з новел збірки «Голет у долині», в якій громада проганяє молоду дівчину-єврейку, що має намір вийти заміж за невіруючого хлопця-єврея. І.Ольбрахт ставив за мету розказати про культурні та суспільні відносини в Підкарпатській Русі, а робив він це, якщо скористатися словами Пала Саца (Száz Pál, 2016), у своєрідному «жанровому гібриді» – репортажах, застосовуючи оригінальну, змішану техніку письма.

Таким чином, аттітуда двох митців повністю відрізняється. Письменник, що належить до титульної нації, пише репортажі, бажаючи розкрити насамперед чеським читачам долю найбільш упосліджених, на його думку, народів. Мігай Томаш про свою літературну програму в першому номері журналу «Татра» розповідав так: «Наша перша мета: зробити зв'язок між письменником та читачем тривалим та безпосереднім. Друга: нашими організованими зусиллями спільно працювати з усіма, хто з чистими намірами вирушає на шляху творення угорського літературного життя в Чехословаччині. Ми не хочемо угорської словацької літератури: цей термін означає провінціалізм, більш легкий підхід, екзотизм, меншовартість. Наш ідеал: багате, плідне угорське літературне життя в Словаччині, результати якого, навіть якщо на них відображатимуться душевні та духовні сліди долі угорців у статусі меншини та впливу місцевих народів один на одного, полягатимуть у тому, що ми є органічною частиною угорської літератури. Ми вирушаємо під цією зіркою» (Balla, 1988). Такі відмінні наміри двох письменників уже передбачають, що прозаїки змальовуватимуть різні суспільні прошарки таких двох різних націй.

3. «Вода біжить між двох берегів...»

Літературознавець Шандор Чондо у статті, присвяченій художній спадщині Мігая Томаша (Csanda Sándor, 1966), вважає, що роман має «суспільно-біографічний характер». Перший варіант твору під назвою «1919» із жанровим підзаголовком «новела» побачив світ в антології «Літературний альманах «Нова Аврора» («Új Auróra Irodalmi Almanach») за 1930 рік. Згодом у 1934 році твір уже під назвою «Смертельний стрибок» («Halálugrás») вийшов на шпальтах журналу «Угорське письмо» («Magyar Írás»), і, зрештою, 1936 року в формі роману під заголовком «Вода біжить між двох берегів» («Két part közt fut a víz...») був надрукований книговидавничою спілкою «Франклін». Скандал із романом «Дім красуні Ангели» не минув безслідно, тож декілька угорських письменників зі Словаччини та Підкарпатської Русі, за якими стояв Ендре Корлат, спробували перешкодити появі книги (Balla, 1988, р. 1085). Ендре Корлат був сенатором від християн-соціалістів, тому, можна припустити, почав кампанію проти М.Томаша з політичних мотивів, а романи «Дім красуні Ангели» та згодом «Вода біжить між двох берегів...» стали тільки формальним приводом. Натомість ймовірною справжньою причиною неприязні до Мігая Томаша була його політична приналежність. Як стверджує Пал Сватко (Szvatkó Pál, без дати, р. 23.), більшість угорських словацьких письменників належали до певних об'єднань, які організовувалися за певними політичними поглядами, однак Мігай Томаш разом із кількома товаришами залишилися незалежними. Справа отримала величезного розголосу в пресі, однак завадити виданню книги противникам митця не вдалося.

Сюжет роману переносить читача в часи розпаду Австро-Угорської монархії. Головний персонаж – студент, майбутній інженер Іван Бодак перебуває то вдома (місто Берегово), то в місці навчання (Будапешт). Герой, як і сам прозаїк, мріяв стати інженером-будівельником, удома належав до представників місцевої угорської інтелігенції, хоча через прізвище слов'янського походження його противники в романі неодноразово піддавали сумніву угорське коріння персонажа. Дюла Балла (Balla Gyula, 1988:1083) вказує на те, що подібні нападки довелося пережити й Мігаю Томашу: «Формально такий письменник може бути угорцем, але по суті він може бути будь-ким, але не ним...», проте так і залишилося невідомим, хто саме висловлював подібні звинувачення. Поїздки між двома місцями дали авторові можливість змалювати як суспільство невеликого містечка, так і тогочасну атмосферу Будапешта. Персонажі роману вперше стикаються з політичними поворотами тоді, коли їдуть потягом з Берегова до Будапешта.

«Після обіду вони разом попрямували на вокзал, щоби поцікавитися, коли рушатиме поїзд. На вході до зали очікування стояв чеський солдат, і коли вони з домашнім спокоєм хотіли зайти, він став на їхньому шляху.

— Не можна!

Це була перша мить їхнього життя, коли велика війна і наслідки світової політики втрутилися в їхнє тісне буденне життя малих громадян. Очі Івана залив туман болю, юнак хотів щось сказати, щось дуже грубе, заїхати кулаком в обличчя чеському хлопцю, що потрапив на угорські рівнини десь із Шумави, але напівприкритий погляд упав на сяючий багнет військового, найстаріше джерело прав людини.

Тихо, без слів молоді відійшли вбік, побачили старомодного носильника, від якого дізналися, що їхній поїзд вирушає тільки ввечері.

— Ваші закордонні паспорти в порядку?

Іван здивувався.

— Які закордонні паспорти?

— Такі.

— То в Берегові вже треба паспорти?

Носильник смачно засміявся.

— А як ви до цього їздили?

Клара наївно, з добрим наміром, кинула у відповідь:

— На возі ...

— Тоді вам пощастило, бо сюди можна заїжджати тільки із антантівським закордонним паспортом.

Тільки зараз Іван помітив те, на що до цього не звернув увагу: навколо вокзалу невеликими групами кучкувалися чужі солдати» (Tamás, без дати, р. 19).

Жителі та інтелігенція Берегова в романі не вірять, що зміна кордонів буде тривалою. Вони переконані, що такий стан речей є тимчасовим. Зміну реальності яскраво передає такий уривок із роману:

«Наступного ранку, тільки ступивши на вулиці, Іван побачив де-не-де на будинках чужі написи, з горем пополам їх зрозумівши, бо вони були схожими на російську, але те, чого шукав, не знаходив.

Вулиці були такі ж, як і раніше, великі події залишають зовнішні відбитки у житті вулиць маленьких містечок тільки на короткі миті. Юнак бачив знайомих, чиновники поспішали на службу, трохи опустивши голови, але сподіваючись, що все це не триватиме довго» (Tamás, без дати, р. 30–31).

Через кілька сторінок письменник змальовує становище мешканців містечка так: «Ступор почав потроху минати, люди стали дивитися на події тверезими очима, але ніхто не вірив, щоби це становище перетворилося на постійне. Кожен чекав на якесь диво. Усі жили у відчутті, що по той бік все

ще дихає двадцятимільйонна угорська держава, однак ніхто не бачив, що там валяється в пилуці оглушена по голові людина, яка не здатна допомогти навіть собі, не те що поспішити на захист своїх дітей» (Tamás, без дати, р. 41).

Отже, зміну державної приналежності люди спочатку не сприймали як доконаний факт, сподіваючись, що рано чи пізно Угорщина поверне свої території. Один із персонажів роману – аристократ, барон Нярі, із яким ми зустрічаємося вже на перших сторінках роману як випадковим супутником головного героя, так оцінює нову реальність:

«Барон скотився на політичну промову. Він не був поганою людиною, просто в ньому втілилися риси його класу. Згадував єдність Святої Корони та обов'язок молодих угорців. Мимохідь згадав барон і те, що його власний маєток, а також округ зайняли солдати нової влади. Цей випадок не є настільки страшним, Антанта найімовірніше передумає ще до ухвалення остаточного рішення. На всякий випадок необхідні певні внутрішні рухи, які могли б вплинути на паризьких можновладців» (Tamás, без дати, р. 11–12)

Автор-наратор пропонує на події роману погляд ззовні, але часто стає на точку зору головного героя. Із наведеного уривку відчутно, що до виступу аристократа Іван ставиться негативно. Очевидно, що для угорської громади в Чехословаччині ліві погляди не були чужими. Тож це тільки посилює думку персонажа про барона:

«Ніякої шляхетності, ніякої сили. Коли потрібні дії, вони повчають, нотують, реєструють у м'яких кріслах комфортабельних кабінетів. Де лідер, де порив, що здатний ризикнути всім? Спускаючись сходами, Іван сумно усвідомив, що таких нема, а робота, до якої він долучився, є просто невинною грою маленьких людей, які люблять Вітчизну і хотіли б зробити щось заради неї, але більше люблять свою ніжну шкіру. Великі миті через відсутність відповідних великих людей поволі перетворюються на довгі години порожніх надій» (Tamás, без дати, р. 65).

Назва роману покликана, по-перше, відобразити хитання героя між двома топосами, двома аттітудами, а, по-друге, є уособленням становища закарпатських угорців, що опинилися між Угорщиною та Чехословаччиною. Вважаємо, що варіант заголовку, обраний для видання 1934 року, є набагато сміливішим, адже «Смертельний стрибок» асоціюється зі значно негативнішим, небезпечнішим рухом, ніж картина води, що тече між берегами. Однак остання назва більше відповідає ідейному змісту роману, адже натякає, що попри напругу, суперечності між «двома берегами» життя, вода «біжить» далі, містить у собі постійну неперервність. Фінал роману асоціюється саме з таким розумінням, оскільки в кінцевому розділі важливість політичних подій втрачає свою значимість для героя, а над

вмістом зловісного синього конверта Іван Бодак хоче тільки посміятися, адже це вже нічого не важить. З народженням дитини життя набуває для нього зовсім нового сенсу: «Тут, усередині, протікало його власне життя: єдина форма життя того, що зовні, та того, що тут, всередині. Тепер точно, що вже єдина. І продовження, яке є вічним і цінним понад усе» (Tamás, без дати, р. 205).

Адрієн Попп (Papp Adrien, 2014), аналізуючи роман, звертає увагу на фактори, що формують ідентичність, поняття «кордону», ставлення до мови, осмислює травматичний досвід персонажів та їх ставлення до рідного краю. Адже під час першої поїздки герой ще не знав, що внаслідок зміни державних кордонів йому потрібен паспорт. Однак під час наступних подорожей він свідомо із впертості та почуття спротиву пересувається між Береговим та Будапештом без закордонного паспорта, тікає, піддаючи небезпеці власне життя і життя людей, що йому допомагають, засвідчуючи цим, що не бажає визнавати владу нової держави. Літературознавиця (Papp Adrien, 2014) також відзначає, що у романі простежується суперечливе ставлення до мови, оскільки головний персонаж, на перший погляд, не уникає використання чеської мови, однак автор усі висловлювання не угорською мовою подає на сторінках роману по-угорськи, а це свідчить про відкидання чужої мови, про аттітюду відчуження. На нашу думку, це можна пояснити тим, що Мігай Томаш розраховував не тільки на підкарпатську чи словацьку читацьку аудиторію, яка, ймовірно, була знайомою з чеською мовою, адже як бачимо з програми, опублікованої в журналі «Татра», митець вважав угорськомовну літературу Словаччини органічною частинкою угорського письменства. Тож вважаємо, що йдеться не про вороже ставлення до інших мов, а Мігай Томаш просто полегшив читання твору для головної цільової аудиторії – угорських читачів. Підтвердженням нашої думки слугують і демографічні дані (Molnár D. 2018), з яких бачимо, що на межі XIX – XX століть територія сучасної Закарпатської області була багатонаціональним регіоном, тож відповідно тут співіснували різні мови, а рідною мовою значної частини населення була не угорська.

Осмилення травми потребувало для персонажів роману довгого часу, адже, по-перше, неймовірним здавалося те, що стале оточення так докорінно могло змінитися з однієї миті на іншу, а, по-друге, з материнської держави постійно надходили заклики до іредентизму, що породжувало марні сподівання в середовищі безпорадної інтелігенції. «Люди жили в непевності, що з'їдала всю роботу та весь спокій, і цю непевність ззовні до неймовірного рівня посилювали безвідповідальні обіцянки визволення з точними датами, а зсередини – нерішучий поспіх та часті страхи нової влади» (Tamás без дати: 180).

Ставлення до рідної землі найкраще виражає точка зору головного героя, адже саме він «мотається» між двома світами. Після отримання диплома тесть і теща переконують Івана переїхати з дружиною до Будапешта, де легше буде прожити. На це юнак реагує чіткою відмовою: «Ні! Моє місце вдома, я повертаюся...» (Tamás, без дати, р. 173). На зауваження тещі, що «але для нас то вже не батьківщина» (Tamás, без дати, р. 173), Іван відповідає: «Вітчизною є земля, а не король, Вітчизною є гори і ліси, а не купець, що купує вино, і не пила, що ріже стовбури дерев на дошки...Вітчизна – це квітуча яблуня та люди, що зібралися вздовж церковної огорожі...Я не можу залишитися...Я мушу поїхати додому...» (Tamás, без дати, р. 173-174). Така позиція відображає ставлення до рідного краю тільки частини тих угорців, які опинилися в статусі меншини, адже після переділу кордонів територію сучасного Закарпаття залишило 18.600 осіб угорської національності (Molnár D., 2018, р. 136).

4. «Голет у долині»

Мігай Томаш – угорський письменник, що у період між двома світовими війнами проживав спочатку в Підкарпатській Русі, а потім у Словаччині, малює реалістичну картину суспільних та політичних обставин того часу, оскільки основою його художніх творів стали власний досвід та враження. У цьому контексті може постати запитання, наскільки достовірним буде змалювання меншин регіону під пером чеського прозаїка, Івана Ольбрахта. Його перший твір, присвячений русинам-українцям, з'явився ще 1909 року, але панівною темою доля підкарпатської меншини стала тільки після перших відвідин І.Ольбрахтом краю у 1931 році (Horváth, 2013a). Усі твори цієї тематичної групи письменника свідчать, що І.Ольбрахт відчуває сильну симпатію до руського та єврейського населення, що жило в крайній нужді, тож він навіть висловлює критичні зауваження на адресу угорської та чеської влади (Horváth, 2013b). Стосовно стилю Івана Ольбрахта перекладач його творів угорською мовою Андраш Задор дещо упереджено зазначив: «Художня спадщина [...] Ольбрахта: це відмінна здатність синтезувати спостережену до найменших деталей реальність і явища, породжені уявою. Сучасною мовою – це поєднання фікшн і нон-фікшн, що переносить твори у сферу мистецько-поетичну» (Zádor, 1987, р. 50). Серед прози І.Ольбрахта найвище літературознавча критика оцінює роман «Микола Шугай, розбійник» (1933) та збірку «Голет у долині» (1937). Дердь Шпіро вважає обидва твори шедеврами і літературознавчий портрет І.Ольбрахта завершує такими словами: «Щиро кажучи, я б не поміняв ці два твори на модерну літературу навіть цілих континентів» (Spiró, 1983, р. 69).

Назва збірки «Голет у долині» в оригіналі звучить як «Golet v údolí», і насправді цей заголовок чеський тільки наполовину, оскільки слово «golet» походить з іврити («galut»), яке в перекладі означає «полон» або «вигнання», точніше стан вигнання, розпорошеності або проживання євреїв серед чужоземців поза історичною батьківщиною (Passia, 2016). Збірка містить три близькі до новелістичного жанру твори, два з них менші за обсягом, а один – більший. Сюжетно ці твори між собою не пов'язані, їх поєднує спільне місце дії та окремі персонажі, які згадуються у кожному з них. Об'єднує їх і спільна тематика – релігійна. Автор використовує нарацію від третьої особи. Літературознавець Д.Шпіро (Spíró, 1983, р. 67) порівнює стиль чеського письменника з манерою письма угорських прозаїків Калмана Міксата та Іштвана Томоркені, що найбільше проявляється в анекдотичній манері розповіді двох перших новел. У творах змальовується єврейська громада, яка мирно співіснує з русинами-українцями, живе у безпросвітній нужді, коли певну надію дарує хіба що релігія та прив'язаність до неї. Через звернення до теми євреїв твори зазнавали нападок критики, збірку називали то «антисемітичною», то «сіоністською» (Spíró, 1983, р. 68), а в 1939 році навіть заборонили, разом із іншими творами, її розповсюдження та поштове відправлення.

Передача регіону Чехословаччині є тільки фоном в одній із новел, адже будь-яким політичним та навіть суспільним перетворенням ця закрита, архаїчна громада протистоїть. У новелі «Сумні очі Ганни Караджичевої» зустрічаємо про це такі рядки: «Ніхто не знає Божі наміри щодо синів Ізраїлю. Хто над ними пануватиме? Спочатку тут були угорці. Потім росіяни. Згодом німці. Потім румуни. А тепер країну осіли чехи. Але в Полянні всі ці зміни можна помітити тільки з капелюхів жандармів та інспекторів» (Olbracht, 1973, р. 139). З цього уривку можемо зробити висновок, що ця глибоко релігійна підкарпатська єврейська громада розглядала зміну влади як Божу волю, що саме по собі насправді не дуже впливає на життя членів громади. Проте наприкінці новели однозначно стає зрозуміло, що цей ідилічний «позаісторичний» стан не здатна зберегти навіть Поляна, а героїня Ганна Караджичева попри всі зусилля громади покидає її.

Те, що полянські євреї відчували більшу прив'язаність до угорської нації, відчувається у різних місцях збірки, але ця деталь не акцентується. Одним із таких епізодів є анекдот, пов'язаний із Едмундом Еганом. Доньки персонажа твору Абрама Шаффара, гнучкий стан яких обв'язаний угорським триколом, пригощають чиновника трьома чарками з червоним, білим та зеленим лікером. Стосовно нової влади у громади, що проживає в крайній бідності, є тільки одне питання: які економічні наслідки для них матимуть

політичні зміни? Ось як змальовує це автор: «Сімейні статки лише зменшувалися, незалежно від того, хто панував. Чехи видали розпорядження, згідно з яким у торгівлі не можна користуватися угорськими грошима, а засобом платежу мали стати тільки чеські гроші. Але нова влада готова була обміняти угорські гроші: у пропорції 100:100; за сто угорських корон давали сто чехословацьких корон. Це була жахлива ситуація; непевність, яка породжувала тільки більші сумніви» (Olbracht, 1973, p. 139). Непевність панує над усіма ще й тому, що тут, як і в середовищі маленького містечка, змальованому Мігаєм Томашем, поширюються ідеї іредентизму, тож місцеве населення ніяк не може вирішити, наскільки тривалим будуть нові реалії.

5. Поліетнічне середовище – особливості багатомовності

Те, що сюжети аналізованих творів розвиваються в багатомовному світі, більше відчувається у романі Мігая Томаша. У творі угорського письменника неодноразово маємо натяки на те, що на головного героя діють мовні імпульси, що відрізняються від мови роману. Під час поїздки до нього звертається чеський солдат, хоча в самому романі це передано угорською мовою. У згаданому епізоді читаємо: «На вході до залу очікування стояв чеський солдат, і коли вони з домашнім спокоєм хотіли зайти, він став на їхньому шляху. — Не можна!» (Tamás, без дати, p. 19). Припускаємо, що в реальності подібна фраза прозвучала б по-чеськи або ж по-німецьки, однак автор вирішив, що не передаватиме цієї специфіки читачам. Подібну ситуацію читач спостерігає і наприкінці роману, коли на стінах будинків знову з'явилися оголошення про мобілізацію. Ймовірно, ця мобілізація була оголошена внаслідок спроби путчу Карла IV. Після першої невдалої спроби імператор Карл намагався повернути трон з допомогою військової сили, на початку перевороту, що згодом зазнав поразки, він 20 жовтня 1921 року прибув літаком до села Дейнешфо (Ormos, 1998, p. 97). Безперечно, роман натякає саме на цю подію: «Ні, цей король осідлав уже не коня, як його славетні предки, а ніс на крилах аероплану приреченість, що дозрівала в ньому, крізь спокійне, переткане павутиною повітря сонячної осені» (Tamás, без дати, p. 199). Івана знову мобілізують до війська, де сержант звертається до нього: «Дивіться, там тридцять чоловік, переведіть їх в іншу казарму. — І додав, наче пояснюючи: — Ви вже були офіцером, тож зможете це виконати...» (Tamás, без дати, p. 200). Для офіційного мововживання у 1919 році була характерна подвійність: в цивільному діловодстві та між керівництвом Берегова комунікували угорською мовою, натомість з військовою комендатурою спілкування відбувалося німецькою мовою

(Szakál, 2017b, p. 66–67). В армії Австро-Угорської монархії мовою комунікації була німецька, хоча згідно із законодавством офіцерський склад мав вивчити мови усіх тих меншин, представники яких склали принаймні 1/5 рекрутів (Stergar 2019). Таким чином, угорські солдати, які служили в цісарській армії, однозначно звикли до команд німецькою мовою, це проявляється і в романі Мігая Томаша. Після описаного вище епізоду головний персонаж звертається до своїх солдат так:

«— Хлопці, якою мовою ви розумієте команди?»

З шеренги вийшов один високий, міцний парубок.

— Та ми найкраще розуміємо німецькі команди, пане лейтенанте» (Tamás без дати: 200).

Проте Іван Бодак починає керувати угорською мовою, на що сержант реагує таким чином:

«— Хай буде і так...тільки йдіть...важливо, щоб ви йшли...» (Tamás, без дати, p. 201).

Тому малоімовірно, щоб на початку епізоду чехословацький офіцер звернувся до солдата угорською мовою. Однак трапляються в романі місця, де автор використовує в угорському тексті іноземні слова. Наприклад:

«Один із жандармів простягнув до нього долоню:

— Legitimáče...

Іван нахилився вперед, наче не розумів, що від нього хочуть.

— Legitimáče.

Іван перепитав по-німецьки:

— Legitimation?

Жандарм уже знав, що такі, до кого так тяжко доходить, не мають документів. Він теж, підійшовши до сумки, перейшов на німецьку і кивнув Іванові:

— Kommen Sie...» (Tamás, без дати, p. 50).

Крім побутового та офіційного мововживання, багатомовність може простежуватися і в мовному ландшафті. Це ми бачимо і в романі, на сторінках якого неодноразово згадується, що після зміни державної приналежності змінилися і мова вивісок на вулицях Берегова. Вище ми вже згадували епізод, коли герой, гуляючи вулицями, бачить чужі написи, для прикладу можемо навести ще й такий опис: «У центральній частині міста їх зустріла картина затихлих вулиць. Поволі зникали одномовні вивіски над крамницями, а малярі не справлялися з такою кількістю роботи» (Tamás, без дати, p. 128). Такі форми вияву багатомовного середовища є цілком природними в урбаністичному просторі, натомість у змальованій І.Ольбрахтом гірській місцевості вони могли й не проявлятися.

Іван Ольбрахт змальовує один епізод із життя маленького села, і хоча у творах ідеться про спільне життя русинів-українців та євреїв, але барвисте мовне середовище тут не проявляється. З-поміж трьох новел збірки «Голет у долині» у першій місцевий житель Зісович Байніш водить околицями двох чеських туристів, які прибули до Поляни. Ймовірно, спілкування між ними трьома відбувалося чеською мовою, вирази на івриті з'являються тільки де-не-де, кожного разу автор пояснює їх у примітках. Для прикладу можемо навести такий уривок із новели: «І поки округла жіночка з кишені туристичного пальта, розташованого над грудьми – а ця жіночка таки справді гарненька! – витягає невеликий записничок із позолоченим кантом і починає все записувати, Зісович Байніш вигадує всілякі імена: Ціцкес і Точес, Самесова, Мікве, Ганеф, Коветні, Тола, Великий Міньгорець, Малий Міньгорець, Великий Келев і, якщо треба, він може продовжувати хоч три тижні» (Olbracht, 1973, р. 40-41). В інших творах місцями також трапляються вислови на івриті, що має передати особливості мововживання місцевої єврейської громади. Зі збірки з'ясовується і те, що місцеві євреї володіли угорською, адже в одному з епізодів новели «Сумні очі Ганни Караджичевої» єврейський персонаж Абрам Шаффар спілкується з Едмундом Еганом, припускаємо, що угорською мовою, адже його доньки, присутні під час зустрічі, мають на одязі угорський триколон і пригощають високопосадовця трьома чарками з червоним, білим та зеленим лікером. Це дає підстави вважати, що розмова могла проходити угорською мовою, хоча Е.Еган, як і більшість інтелігенції тої епохи, чудово розмовляв німецькою та чеською мовами. Таким чином, І.Ольбрахт намагається передати читачам специфіку мововживання гірських мешканців, принаймні єврейської громади. Використання ідиш в кульмінаційному епізоді служить для вигнання персонажа Іво, який так і не зумів стати членом громади. «Той говорив на ідиш, і слова лилися настільки швидко, що Іво нічого зі сказаного не розумів. Усвідомлення того, що він – підприємець, який міг би порозумітися в будь-якій країні Європи, зараз не розуміє мови людей у рідній країні, позбавляло настрою та дратувало» (Olbracht, 1973, р. 292). Цей спосіб вибору мови та зміни коду є загальновідомим і використовується як комунікаційна стратегія в багатомовному середовищі. Мета – виключити сторонню одномовну особу зі спілкування, з інтерації, а також вказати те, що виключений не є частиною групи (дивись, наприклад: Beregszászi 2004, р. 39, Márku, 2013, р. 146-147).

6. Підсумки

У статті простежено, як проявляються окремі аспекти буття меншини в закарпатській прозі між двома світовими війнами. Ми опрацювали твори двох прозаїків – Мігая Томаша та Івана Ольбрахта. Оскільки обидва митці жили і працювали у згаданий період, ми припустили, що в їхніх творах відобразилася та суспільна, культурна, мовна та політична реальність, у якій народилися ці твори. Залучення двох авторів дало можливість спостерегти два різні письменницькі точки зору, адже Мігай Томаш писав про цей період зсередини, як один із представників угорської меншини, натомість чеський письменник Іван Ольбрахт бачить і зображає ті гірські громади, про які пише у своїх репортажах та новелах, поглядом ззовні, як член титульної нації.

В аналізованих творах простежується багатомовне середовище, хоча кожен із авторів змалював це по-іншому. У Мігая Томаша саме в описі навколишнього середовища найбільше проявляється те, що у Берегові після зміни державної приналежності поруч із угорською була присутня й інша мова. Фрази персонажів, які не були угорцями і, ймовірно, говорили не угорською, на сторінках роману майже без винятку подаються по-угорськи. Припускаємо, це пояснюється тим, що автор планував свій твір для загальноугорської аудиторії, яка могла й не знати чеської мови. Однак із елементів мовного ландшафту однозначно можна зробити висновок, що події відбуваються в багатомовному середовищі. В Івана Ольбрахта багатомовність, а також її прояви в щоденному житті гірського села відсунуті на задній план. Це головним чином пояснюється тим, що в новелах місцеві персонажі переважно взаємодіють один з одним. Усього тричі в Полянну потрапляють чужинці: два чеські туристи, угорський політичний діяч і економіст Едменд Еган, а також Іво Караджіч, який сватає Ганну Шаффар і пробує налагодити спілкування з місцевими чеською мовою. Останній персонаж єдиний, хто стикається з комунікаційними труднощами, адже місцеві намагаються видворити юнака так, що користуються маловідомим йому ідиш, свідомо виключаючи його зі спілкування.

У творах обох письменників відчувається характерна для того часу непевність, невизначеність, персонажі не вважали, що ситуація, яка склалася, існуватиме тривалий час, адже загалом Центральна Європа багата на історичні повороти у період між світовими війнами. Ця невизначеність, трактування тимчасовості ситуації притаманні й для історичних наукових праць регіону (Szakál 2016), а це свідчить, що обидва письменники змальовували реальний стан справ (принаймні у цьому контексті).

У проаналізованих нами творах Іван Ольбрахт зображає громаду невеликого гірського села, його соціальну диференціацію, безпросвітну

нужду, а також релігійність, яка поширюється на всі сфери життя і допомагає якось змиритися з цією бідністю. У романі Мігая Томаша значний акцент робиться на ставленні угорців, які вперше опинилися в статусі меншини, до нових обставин. Для читача цікавими стануть спостереження, як персонажі ставляться до нових кордонів, до зміни державної приналежності та рідного краю. Це дозволить уявити, яким було щоденне існування закарпатських угорців у 20-30-ті роки ХХ століття.

Загалом у творах обох митців постає картина життя меншини, яка не зуміла вистояти під напором історичних сил і тепер «дрейфує» за ними. Буття меншини, як підказує вже сам термін, є саме по собі асиметричним, а тут ситуація загострювалася ще й бідністю та економічною відсталістю регіону. Разом із цим розкриття у творах різних точок зору виявляє і те, що люди, які жили в статусі меншини, є не просто «жертвами» нових історичних рамок. На локальному рівні з'явилися такі стратегії, домовленості, які пропонували відповіді на окремі виклики нової епохи.

Література

1. Balla Gyula, 1988. Korlátok és Korláthok ellen. Tamás Mihály életművéről. Irodalmi Szemle, 31. évf. 9. sz. 1078-1088. p.
2. Balogh Edgár, 2003. Tíz nap Szegényországban. Budapest, Neumann Kht.
3. Barta Róbert, 2021. A magyarság vonzásában. Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásaiból és beszédeiből. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet.
4. Beregszászi Anikó, 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István (szerk.): Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár, PoliPrint, 36-43. p.
5. Csanda Gábor, 2012. Tamás Mihály és Tamás Mihályné levelváltása Csanda Sándorral II. Irodalmi Szemle, 55. évf. 9. sz. 37-45. p. (<https://irodalmiszemle.sk/2012/09/csanda-gabor-tamas-mihaly-es-tamas-mihalyne-levelvaltasa-csanda-sandorral-ii/>)
6. Csanda Sándor, 1966. Tamás Mihály. Irodalmi Szemle, 9. évf. 8. sz. 727-729. p.
7. Cserniczkó István – Fedinec Csilla, 2019. Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok. In: Cserniczkó István és Fedinec Csilla (szerk.): „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népmiszereti olvasókönyv. Budapest, Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó, 117–137. p.
8. Cserniczkó István, 2013. Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Budapest, Gondolat Kiadó, 575 p.
9. Fábry Zoltán, 1932. Az éhség legendája. Kárpátalja: 1932.
10. Fábry Zoltán, 1968. Tamás Mihályra emlékezve. Irodalmi Szemle, 11. évf. 2. sz. 97-98. p.
11. Fedinec Csilla – Szarka László, 2013. A kárpátaljai cionista mozgalom sajátosságai. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. Aposztróf, Budapest.

12. Fedinec Csilla, 2001. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok. Fórum Intézet, Lilium Aurum. Dunaszerdahely
13. Féja Géza, 1933. Az írói szabadság sírjánál. Literatura, 8. évf. 201-202. p.
14. Horváth Krisztián, 2013a. Egy (ön)kritikus cseh Kárpátalján. Nyelv és Tudomány, 2013. szeptember 17. (https://www.nyest.hu/hirek/egy-on-kritikus-cseh-karpataljan?-force_desktop)
15. Horváth Krisztián, 2013b. A gyarmat neve: Kárpátalja. Nyelv és Tudomány, 2013. október 2. (<https://www.nyest.hu/hirek/a-gyarmat-neve-karpatalja-2>)
16. Judson, Pieter M., 2016. The Habsburg Empire. A New History. Cambridge, Massachusetts. London, England
17. Mádi Gabriella, 2020. The representation of the characteristics of minority identity in Péter Hunčík's novel Borderline Case. In: Erika-Mária Tódor, Enikő Pál, Zsuzsanna Dégi, Vilma-Irén Mihály (szerk): Spații Intermediare/Spaces in Between. Cluj-Napoca, Editura Scientia, 151-164. p.
18. Marék Antal, 1935. Tamás Mihály. Magyar Minerva, 6. évf. 4. sz. 120-121. p.
19. Márku Anita, 2003. „Po zákárpátszki. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben. Ungvár, Poligráfcentr Lira, 244. p.
20. Moleron, Claire, 2019. State legitimacy and continuity between the Habsburg Empire and Czechoslovakia: The 1918 Transition in Prague. In: Paul Miller – Claire Morelon (ed.) Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918. New York, Berghan Books
21. Molnár D. István, 2018. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Kalligram, 180 p.
22. Olbracht, Ivan, 1973. Átok völgye. Nyikola Suhaj, a betyár. Budapest, Európa Könyvkiadó, 605. p.
23. Ormos Mária, 1998. Magyarország a két világháború korában (1914-1945). Debrecen, Csokonai kiadó. 324. p.
24. Papp Adrienn, 2014. Identitást alakító tényezők Tamás Mihály Két part között fut a víz című regényében. In Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): Közösség és identitás a Kárpát-medencében. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 268-282. p.
25. Passia, Radoslav, 2016. Idegen a határon. A Keleti-Kárpátok a XX. századi közép-európai irodalmakban. Irodalmi szemle 59. évf. 10. sz. 11-32. p.
26. Plachta, Miloš, 2009. Antal Stašek (JUDr. Antonín Zeman), 2. část (1843-1931). Semilské noviny : informační měsíčník občanů Semilská. 31. březem 2009, roč. XVII, čís. 3, s. 13.
27. Rotman Miklós, 1982. Kik érted haltak... Forradalmár elődenik arcképcsarnoka. Uzshorod, Kárpáti Kiadó
28. Spiró György, 1983. Ivan Olbracht. Kelet-európai íróportrék, III. Jelenkor 1983/1, 61-69. p.
29. Stergar, Rok, 2019. Evolution of Linguistic Policies and Practices of the Austro-Hungarian Armed Forces in the Ear of Ethnic Nationalisms: The Case of Ljubljana-Laibach. In Markian Prokopovych–Carl Bethke–Tamara Scheer (szerk.): Language Diversity in the Late Habsburg Empire. Leiden–Boston, Brill, 50-71.

30. Szakál Imre, 2016. „... egymásra zuhanó sűrű történesek...” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően. In Kónya Peter (szerk.): Prvá svetová vojna v Karpatoch– Első világháború a Kárpátokban– Перша світова війна в Карпатах. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 295–308.
31. Szakál Imre, 2017a. Telepesek és telepes falvak a Csehszlovák Kárpátalján. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Kalligram, 181. p.
32. Szakál Imre, 2017b. „rendeletek szóról-szóra lefordítassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919-1920-ban. In Márku Anita és Tóth Enikő (szerk.): Többynyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III., Ungvár, RIK-U, 61–72.
33. Száz Pál, 2016. Az etnográfiai írás sajátosságai és az idegenség alakzatai Ivan Olbracht kárpátaljai riportjaiban. Irodalmi Szemle, 50. évf. 1-2. sz. 60-81. p. (<https://irodalmiszemle.sk/2016/02/4000/>)
34. Száz Pál, 2018. Ethnographic writing and the Subcarpathian reportages of Ivan Olbracht. In Németh Zoltán – Magdalena Roguska (szerk.): Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban. Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre. Nyitra, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 61–70. p.
35. Szvatkó Pál, é.n. Szlovenszkói magyar irodalom. In Szlovenszkói magyar elbeszélők. Budapest, Franklin, 5–24. p.
36. Tamás Mihály, 1984. Szép Angéla háza. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 133. p.
37. Tamás Mihály, é.n. Két part közt fut a víz. Budapest, Franklin, 205. p.
38. Zádor András, 1987. Cseh irodalomról, cseh írókról. Irodalmi Szemle, 30. évf. 1. sz. 48–53. p.
39. URL1: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III <https://history.state.gov/historical-documents/frus1919Parisvo3/d60> Завантажено: 1 травня 2023 р.).

References

1. Balla Gyula, 1988. Korlátok és Korláthok ellen. Tamás Mihály életművéről [*Barriers and Against Barriers. Life work of Mihály Tamás.*] Irodalmi Szemle [*Literary Review*], 31. évf. 9. sz. 1078-1088. p.
2. Balogh Edgár, 2003. Tíz nap Szegényországban [*Ten days in the Country of the Poor*]. Budapest, Neumann Kht.
3. Barta Róbert, 2021. A magyarság vonzásában. Válogatás Carlile Aylmer Macartney írásából és beszédeiből [*In the attraction of Hungarians. A Selection from the Writings and Speeches of Carlile Aylmer Macartney*]. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet.
4. Beregszászi Anikó, 2004. A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól[*On Transcarpathian Hungarians' code-switching habits*]. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István (szerk): Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról[*Studies on Transcarpathian Hungarian language use*]. Ungvár, PoliPrint, 36–43. p.
5. Csanda Gábor, 2012. Tamás Mihály és Tamás Mihályné levélváltása Csanda Sándorral II. [Exchange of letters between Mihály Tamás and Mrs. Tamás with Sándor Csanda II]

- Irodalmi Szemle [Literary Review], 55. évf. 9. sz. 37-45. p. (<https://irodalmiszemle.sk/-2012/09/csanda-gabor-tamas-mihaly-es-tamas-mihalyne-levelvaltasa-csanda-sandorral-ii/>)
6. Csanda Sándor, 1966. Tamás Mihály[Mihály Tamás]. Irodalmi Szemle [Literary Review], 9. évf. 8. sz. 727-729. p.
 7. Cserniczkó István – Fedinec Csilla, 2019. Podkarpatszka Rusz eszméje a Csehszlovák Köztársaságban és a nyelvi viszonyok [The idea of Podkarpacie Rusz in the Czechoslovak Republic and linguistic relations]. In Cserniczkó István és Fedinec Csilla (szerk.): „Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népmiszereti olvasókönyv [“I was a Rusyn, I am, and I will be...” Folklore reading book]. Budapest, Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó, 117–137. p.
 8. Cserniczkó István, 2013. Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010) [States, languages, state languages. Language policy in today's Transcarpathia (1867-2010)]. Budapest, Gondolat Kiadó, 575 p.
 9. Fábry Zoltán, 1932. Az éhség legendája[The legend of hunger]. Kárpátalja: 1932.
 10. Fábry Zoltán, 1968. Tamás Mihályra emlékezve[In memory of Mihály Tamás]. Irodalmi Szemle [Literary Review], 11. évf. 2. sz. 97-98. p.
 11. Fedinec Csilla – Szarka László, 2013. A kárpátaljai cionista mozgalom sajátosságai. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség. Aposztróf, Budapest.
 12. Fedinec Csilla, 2001. Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez. 1918 – 1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok [Documents for the history of Transcarpathian Hungarians. 1918 – 1944. Laws, decrees, minority programs, declarations.]. Fórum Intézet, Lilium Aurum. Dunaszerdahely
 13. Féja Géza, 1933. Az írói szabadság sírjánál [At the grave of the freedom of the writer]. Literatura [Literature], 8. évf. 201-202. p.
 14. Horváth Krisztián, 2013a. Egy (ön)kritikus cseh Kárpátalján [A (self) critic in Czech Transcarpathia]. Nyelv és Tudomány [Language and Science], 2013. szeptember 17. (https://www.nyest.hu/hirek/egy-on-kritikus-cseh-karpataljan?force_desktop)
 15. Horváth Krisztián, 2013b. A gyarmat neve: Kárpátalja[The name of the colony: Transcarpathia]. Nyelv és Tudomány[Language and Science], 2013. október 2. (<https://www.nyest.hu/hirek/a-gyarmat-neve-karpatalja-2>)
 16. Judson, Pieter M., 2016. The Habsburg Empire. A New History. Cambridge, Massachusetts. London, England
 17. Mádi Gabriella, 2020. The representation of the characteristics of minority identity in Péter Hunčík's novel Borderline Case. In: Erika-Mária Tódor, Enikő Pál, Zsuzsanna Dégi, Vilma-Irén Mihály (szerk.): Spații Intermediare/Spaces in Between. Cluj-Napoca, Editura Scientia, 151-164. p.
 18. Marék Antal, 1935. Tamás Mihály[Mihály Tamás]. Magyar Minerva[Hungarian Minerva], 6. évf. 4. sz. 120-121. p.
 19. Márku Anita, 2003. „Po zákarpátszki. Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben [“Po zákarpátszki.” Bilingualism, effects of bilingualism and bilingual communication strategies in the Transcarpathian Hungarian community]. Ungvár, Poligráfcentr Lira, 244. p.

20. Moleron, Claire, 2019. State legitimacy and continuity between the Habsburg Empire and Czechoslovakia: The 1918 Transition in Prague. In: Paul Miller – Claire Morelon (ed.) *Embers of Empire. Continuity and Rupture in the Habsburg Successor States after 1918*. New York, Berghan Books
21. Molnár D. István, 2018. Perifériáról perifériára. Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig [*From periphery to periphery. The population of Transcarpathia from 1869 to the present day*]. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Kalligram, 180 p.
22. Olbracht, Ivan, 1973. Átok völgye. Nyikola Suhaj, a betyár [*Valley of Curses. Nyikola Suhaj, the outlaw*]. Budapest, Európa Könyvkiadó, 605. p.
23. Ormos Mária, 1998. Magyarország a két világháború korában (1914–1945)[*Hungary during the two world wars (1914–1945)*]. Debrecen, Csokonai kiadó. 324. p.
24. Papp Adrienn, 2014. Identitást alakító tényezők Tamás Mihály Két part között fut a víz című regényében[*Identity-shaping factors in Tamás Mihály's novel Water Runs Between Two Shores.*]. In Fedinec Csilla – Szoták Szilvia (szerk.): *Közösség és identitás a Kárpát-medencében*[*Community and identity in the Carpathian Basin*]. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 268–282. p.
25. Passia, Radoslav, 2016. Idegen a határon. A Keleti-Kárpátok a XX . századi közép-európai irodalmakban [*Stranger on the border. The Eastern Carpathians in the 20th century. in 19th century Central European literature*]. Irodalmi szemle [*Literature review*] 59. évf. 10. sz. 11-32. p.
26. Plachta, Miloš, 2009. Antal Stašek (JUDr. Antonín Zeman), 2. část (1843–1931)[*Antal Stašek (JUDr. Antonín Zeman), 2nd part (1843–1931)*]. Semilské noviny : informační měsíčník občanů Semilsko [*Semilské news: information monthly for the citizens of Semilsko*]. 31. březen 2009, roč. XVII, čís. 3, s. 13.
27. Rotman Miklós, 1982. Kik érted haltak... Forradalmár elődenik arcképcsarnoka [*Who died for you... Portrait gallery of revolutionary predecessors*]. Uzshorod, Kárpáti Kiadó
28. Spiró György, 1983. Ivan Olbracht. Kelet-európai íróportrék [*Ivan Olbracht. Portraits of Eastern European writers*], III. Jelenkor [*Present age*] 1983/1, 61–69. p.
29. Stergar, Rok, 2019. Evolution of Linguistic Policies and Practices of the Austro-Hungarian Armed Forces in the Ear of Ethnic Nationalisms: The Case of Ljubljana-Laibach. In Markian Prokopovych–Carl Bethke–Tamara Scheer (szerk.): *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden–Boston, Brill, 50-71.
30. Szakál Imre, 2016. „... Egymásra zuhanó sűrű történések...” A csehszlovák hatalomátvétel Beregszászban az első világháborút követően["... Dense events falling on top of each other..." *The Czechoslovak takeover of Beregszász after the First World War*]. In Kónya Peter (szerk.): *Prvá svetová vojna v Karpatoch– Első világháború a Kárpátokban– Перша світова війна в Карпатах* [*World War I in the Carpathians*]. Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 295–308.
31. Szakál Imre, 2017a. Telepesek és telepes falvak a Csehszlovák Kárpátalján [*Settlers and settlements in Czechoslovakian Transcarpathia*]. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Kalligram, 181. p.
32. Szakál Imre, 2017b. „rendeletek szóról-szóra lefordítassanak...” Hivatali nyelvhasználat Beregszászban 1919-1920-ban ["*orders are to be translated word for word...*" *Official language use in Beregszász in 1919-1920*]. In Márku Anita és Tóth Enikő

- (Szerk.): Többsz nyelvűség, regionalitás, nyelvoktatás. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból III. [*Multilingualism, regionalism, language education. Studies from the researches of the Antal Hodinka Linguistic Research Center III*], Ungvár, RIK-U, 61–72.
33. Száz Pál, 2016. Az etnográfiai írás sajátosságai és az idegenség alakzatai Ivan Olbracht kárpátaljai riportjaiban [*The peculiarities of ethnographic writing and the shapes of foreignness in Ivan Olbracht's Transcarpathian reports*]. Irodalmi Szemle [*Literary Review*], 50. évf. 1-2. sz. 60-81. p. (<https://irodalmiszemle.sk/-2016/02/4000/>)
34. Száz Pál, 2018. Ethnographic writing and the Subcarpathian reportages of Ivan Olbracht. In Németh Zoltán – Magdalena Roguska (szerk.): Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban. Transzkulturalizmus a bilingvizmus v literatúre [*Transculturalism and bilingualism in literature*]. Nyitra, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 61–70. p.
35. Szvatkó Pál, é.n. Szlovenszkói magyar irodalom [*Hungarian literature in Slovensko*]. In Szlovenszkói magyar elbeszélők [*Hungarian authors in Slovensko*]. Budapest, Franklin, 5–24. p.
36. Tamás Mihály, 1984. Szép Angéla háza [*Beautiful Angela's house*]. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó, 133. p.
37. Tamás Mihály, é.n. Két part közt fut a víz [*Water running between two shores*]. Budapest, Franklin, 205. p.
38. Zádor András, 1987. Cseh irodalomról, cseh írókról [*About Czech literature, Czech writers*]. Irodalmi Szemle, 30. évf. 1. sz. 48–53. p.
39. URL1: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume III <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisvo3/d60> Завантажено: 1 травня 2023 p.).

Досвід життя в статусі меншини на Закарпатті між двома світовими війнами

Два приклади з художньої літератури

Маді Габрієлла, старший викладач кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4520-7932>

Сакал Імре, доктор філософії з історії, доцент, доцент кафедри історії та суспільних дисциплін Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, szakal.imre@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2017-3999>

Територія сучасної Закарпатської області до укладання мирної угоди, якою завершилася Перша світова війна, була органічною частиною Угорщини. Після приєднання краю до Чехословаччини сформувалося поняття закарпатців, закарпатських угорців. Оскільки література більшою чи меншою мірою

віддзеркалює реальність, тому припускаємо, що художні твори, написані у цьому регіоні, містять мовні, культурні та інші елементи буття людей, що опинилися в статусі меншини. Таким чином, проаналізувавши зразки художньої прози, написані між двома світовими війнами, ми зможемо висвітлити окремі аспекти процесу формування буття меншини. Роман «Вода біжить між двох берегів» угорського письменника Мігая Томаша змальовує період, коли закарпатські угорці з одного дня на інший опинилися в статусі меншини, а чеський митець Іван Ольбрахт висвітлює у своїх творах становище в цей час двох інших етносів – євреїв і русинів-українців.

Аналіз прози двох письменників дасть можливість простежити, як реагували представники різних етносів, що проживали на території сучасного Закарпаття, на зміну суспільних, політичних, економічних, мовних та культурних обставин, та як відображається на сторінках творів багатомовна строката культурна реальність.

Ключові слова: *Закарпаття (Підкарпатська Русь), багатомовність, меншина, ідентичність.*

The experience of living as a minority in Transcarpathia between the two world wars. Two examples based on fiction

Madi, Gabriella, senior lecturer of the Department of Philology at the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4520-7932>

Sakal, Imre, PhD in History, Associate Professor of the Department of History and Social Sciences at the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, szakal.imre@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2017-3999>

The territory of the Transcarpathian region was an organic part of Hungary before the peace agreement that ended the First World War. After the region joined Czechoslovakia, the concept of Transcarpathians, Transcarpathian Hungarians was formed. Since literature reflects reality to a greater or lesser extent, we assume that the works written in this region contain linguistic, cultural and other elements of the existence of people who all of a sudden found themselves in a minority status. Thus, after analyzing samples of artistic prose written between the two world wars, we will be able to highlight certain aspects of the process of formation of the existence of a minority. The novel "Water Runs Between Two Shores" by the Hungarian writer Mihály Tamás depicts the period when Transcarpathian Hungarians suddenly found themselves in the status of a minority, and the Czech artist Ivan Olbracht highlights in his works the situation of two other ethnic groups at that time - Jews and Ukrainian Ruthenians.

An analysis of the prose of two writers will provide an opportunity to trace how the representatives of various ethnic groups living in the territory of modern Transcarpathia reacted to changes in social, political, economic, linguistic, and cultural circumstances, and how the multilingual colorful cultural reality is reflected on the pages of the works.

Keywords: *Transcarpathia (Subcarpathian Rus), multilingualism, minority, identity.*

A kisebbségi tapasztalatok Kárpátalján a két világháború között

Két szépirodalmi példa

Mádi Gabriella, a Filológiai Tanszék adjunktusa, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, madi.gabriella@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4520-7932>

Szakál Imre, PhD, főiskolai docens, Történet- és Társadalomtudományi Tanszék, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Kárpátaljai Magyar Intézet, szakal.imre@kmf.org.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2017-3999>

A mai Kárpátalja területe Magyarország szerves része volt az első világháborút lezáró békekötésekig. A terület Csehszlovákiához való csatolását követően kialakul a kárpátaljiság, a kárpátaljai magyarság fogalma. Mivel feltételezzük, hogy az irodalom valamilyen formában leképezi a valóságot, a területen született irodalmi alkotások jó eséllyel hordozzák magukon a kialakuló kisebbségi lét nyelvi, kulturális és egyéb jegyeit. Azzal pedig, hogy a két világháború közötti irodalmat vizsgáljuk, bepillantást nyerhetünk a kisebbségi lét kialakulásának folyamatába. Tamás Mihály *Két part közt fut a víz* című regénye azt az időszakot tárja az olvasó elé, amikor a kárpátaljai magyarság egyik pillanatról a másikra kisebbségi helyzetbe kerül, míg Ivan Olbracht cseh író ugyanezen korszak zsidó és ruszin etnikumainak helyzetét mutatja be műveiben.

A két szerző prózájának elemzésén keresztül megfigyelhetjük, hogyan szembesültek a megváltozott társadalmi, politikai, gazdasági, nyelvi és kulturális viszonyokkal a mai Kárpátalja területén élő különböző etnikumok képviselői, és miként tükröződik a soknyelvű színes kultúrájú valóság a művek lapjain.

Kulcsszavak: *Kárpátalja, többnyelvűség, kisebbség, identitás*